

Sami Pihlström

*Ota
elämä
vakavasti.
Negatiivisen
ajattelijan
opas.*

NTAMO

OTA ELÄMÄ VAKAVASTI

Sami Pihlström

OTA ELÄMÄ VAKAVASTI

NEGATIIVISEN AJATTELIJAN OPAS

N T A M O

Helsinki

2018

© 2018 Sami Pihlström
ISBN 978-952-215-731-7

ULKOASU & TAITTO
Göran de Kopior

KANNEN KUVA
Nicolai Abildgaard, *Den sårede Filoktet* (1776),
Statens Museum for Kunst, www.smk.dk, *public domain*

TAKAKANNEN VALOKUVA
Veikko Somerpuro

VALMISTAJA
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

2018
NTAMO
www.ntamo.net

JOHDANTO

Miten minusta tuli kielteisen ajattelun vankka kannattaja? Kuinka negatiivisuuden eri muodoista ja myös melankolias- ta on tullut juuri minulle merkityksellisiä? Miksi uskon, että ”positiivinen ajattelu” on meille tuhoisaa? Miksi katson, että kielteisyydessä – oikein ymmärrettynä – on voimamme ja luovuutemme? Miksi olen päätenyt ajattelemaan, että vain negaation kautta voimme löytää sellaisen elämänasenteen, joka on ehdottoman vakava?

Ryhtyessäni alun perin suunnittelemaan tätä teosta jo vuosia sitten joulun aikaan vuonna 2011 täytin 42 vuotta; nyt kirjaa viimeistellessäni olen 48-vuotias. Tämä olisi vielä liian nuori ikä kirjoittaa muistelmia. Toisaalta elämän haa- voittuvaisuuden ja rajallisuuden tunnustaminen – yksi kir- jani kantavia teemoja – johtaa ajatukseen, ettei koskaan ole liian varhaista. Pian voikin jo olla liian myöhäistä. Niinpä on sanottava jotakin siitä, millainen elämä vie negatiivisuuden vakavasti ottamiseen.

Kohtaamme ympärillämme jatkuvasti vakavia asioita, merkkejä elämän hauraudesta. Vaikken vielä ole itse joutu- nut esimerkiksi kärsimään elämää uhkaavista sairauksista (sekin aika varmasti koittaa), sekä henkilökohtaiseen että ammatilliseen lähipiiriin on sellaisia jonkin verran osunut. Tunnettu esimerkki yliopistomaailmasta riittänee tässä: syksyn 2011 ja kevään 2012 aikana seurasin kollegani ja ys- täväni professori Juha Sihvolan vakavaa sairautta. Juha oli

kesäkuussa 2012 kuollessaan 54-vuotias, aivan liian nuori poistumaan kesken luovimpien työvuosiensa, tultuaan juuri valituksi akatemiaprofessoriksi. Moni asia yhdistää häntä ja minua: kirjoitimme yhdessä (työryhmän jäsenenä) lukiolaisille tarkoitetun filosofian viisiosaisen oppikirjasarjan, jonka suunnittelun yhteydessä varsinaisesti tutustuimme 1990-luvun lopulla; Juha valittiin Jyväskylän yliopiston professoriksi vuonna 2000, ja minä sain ensimmäisen professorinimitykseni samaan yliopistoon vuonna 2006; Juha toimi Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin johtajana vuosina 2004–2009, ja siirryin hänen seuraajakseen samaan tehtävään elokuussa 2009 – vain paria viikkoa ennen kuin hänen sairautensa aivan yllättäen diagnosoitiin. Kollegiumissa työskennellessäni aloitin tämän kirjan kirjoittamisen, kuten monet muutkin hankkeet.

Elämänkulkujen analogioista ei voida päätellä, että minun kohtalonani olisi seurata Juhaa tai ketään muutakaan sairauden uhriksi joutunutta. Monin tavoin samankaltaisessa elämäntilanteessa olevan tutun henkilön vaiheiden tarkkailu saa ihmisen kuitenkin liki väistämättä ajattelemaan myös omaa elämäänsä ja sen haavoittuvuutta. Jos näin voi käydä jollekulle tietylle henkilölle, miksei kenelle tahansa, myös minulle? Moni muukin on poistunut ennenaikaisesti. Syksyllä 2014 menetin minulle hyvin tärkeän iäkkään sukulaisten – joka tosin ei lähtenyt ”ennenaikaisesti” vaan oli kuollessaan 92-vuotias – ja syksyllä 2015 toisen merkityksellisen lähisukulaisen, jonka hämmästyttävän nopeasti edennyt sairaus mursi selvästi nuorempana.

Ajatellessani elämää, omaani tai toisten, ajattelen kuolemaa, väistämättä. Tätä ajattelua tuki esimerkiksi tutkijakollegiumissa vuosina 2011–2013 johdollani toteutettu monitieteinen hanke ”Ihmisen kuolevaisuus”, jota Suomen Kulttuurira-

hasto rahoitti. Mutta kenenkään konkreettisen ihmisyksilön sairavuoteen – tai kuolinvuoteen – äärellä ei juuri ollut apua niistä moninaisista teoreettisista näkökulmista, joita kuolevaisuuteen voidaan akateemisessa keskustelussa omaksua. Akateeminen työ ei ole turhaa, mutta silläkin on rajansa. (Historian ironiaa on siinä, että Juha Sihvola kuului virallisesti kuolemaansa saakka kuolevaisuushankkeemme johtoryhmään.)

Etsiessäni vastausta siihen, miksi juuri tähän teokseen sisältyvät elämänfilosofiset pohdinnat ovat muodostuneet juuri minun ongelmikseni, harjoitan filosofista kirjoitustyötä, joka onkin eräänlaista *elämäntyötä*, yritystä ottaa omaa elämää haltuun. Tämä aina vain jatkuva, koskaan valmistumaton yritys jää väistämättä puolitiehen, mutta yritettävä on. Mistäpä muualtakaan filosofinen maailman hahmottaminen (mielessäni on Eino Kailan keskeneräiseksi jäänyt työ ”Hahmottuva maailma”) voisi lopulta alkaa kuin yksilön omasta elämästä, siitä, miten on itse nähnyt maailman? Ludwig Wittgenstein huomautti kerran, että filosofian harjoittaminen on pohjimmiltaan työskentelyä oman itsen kanssa (*work on oneself*), sen kanssa, ”miten näkee asiat”. Tärkeää on kuitenkin muistaa, että tällainen filosofinen oman itsen kanssa työskentely eroaa merkittävästi – kriittisyytensä ja erityisesti itsekriittisyytensä vuoksi – omaksi populaarikirjallisuudenlajikseen muodostuneesta *self-help*istä eli ”oma-avusta” tai ”itsehoidosta”.

Mikä kirjani ensi kuulemalta varsin erilaisia teemoja yhdistää? Ainakin ihmisen (subjektin, yksilön, minun) suhde johonkin toiseen, oman itsen(i) ulkopuoliseen, ei-minään, ”suurempaan”. Keskeisenä teemana on siksi ihmisenä olemisen rajallisuus ja rajojen ylittämisen eli transsendenssin tavoittelu. Tällainen rajoja kohti tähyily tai rajojen jatkuva

koettelu rakentaa itse ihmisenä olemistamme – ”subjektiuttamme”, kuten filosofi voisi sanoa: tulemme subjekteiksi, niiksi minuuksiksi, joita olemme, yhteyksissämme ja suhteissamme ulkopuoliseen, kytkeytymällä toiseuteen.

Tällainen kytkös voi muodostua jopa transsendenttiin eli inhimillisen kokemuksen rajat ylittävään toiseuteen, johonkin sellaiseen, joka perinteisesti on mielletty Jumalaksi tai jumaluudeksi. En kuitenkaan kiusaa lukijaa eksymällä kovin syvälle filosofian perinteessä tehtyyn tärkeään eroon ’transsendentaalisen’ ja ’transsendentin’ välillä, vaikka tämä erottelu soveltuisi kiinnostavasti esimerkiksi mielelläni käyttämieni elämänmuodon, elämismaailman ja muiden vastaavien yksilön elämää kehystävään yhteisöllisyyteen viittavien filosofisten käsitteiden täsmentämiseen. Jos tämä olisi akateeminen filosofinen tutkielma, kysyisin esimerkiksi, onko immanentti – elämän sisäinen, oman elämän näkökulmasta lähtevä – koko elämän arvoa ja merkitystä tarkasteleva transsendenssi mahdollista. Tässä teoksessa tämä kysymys jää monen muun kysymyksen tavoin avoimeksi, mutta filosofisesti orientoituneelle lukijalle sen pitäminen mielessä voi olla yksi tapa pohtia kirjan teemoja esseitteni rajallisesta näkökulmasta pitemmälle.

Kirjassani ei juurikaan, ainakaan suoraan, käsitellä suuria ja abstrakteja filosofisia käsitteitä (sellaisia kuin olemassaolo, totuus, tieto, järki, onnellisuus, hyvä elämä, arvo) – paitsi ehkä pahuus, kuolema ja Jumala voisivat kuulua tähän joukkoon – muttei myöskään yhdentekeviä ja arkipäiväisiä käsitteitä. Otan esille muutamia valikoituja ihmiselämään ja nyky-yhteiskuntaan kiinteästi kuuluvia käsitteitä ja ilmiöitä, jotka ovat sopivan isoja ja tärkeitä ja joista ainakin minulle on tullut tärkeitä, yhä tärkeämpiä. Teoksen on näin tarkoitus olla aiemman kirjani *Elämän ongelma. Filosofian eettinen*

ydin (2010) tavoin ”elämänfilosofinen” mutta tuota opusta konkreettisempi ja esseistisempi. (Akateemiselle kirjoittamiselle ominaisten noottien sijasta liitän tämän kirjan loppuun luvuittain etenevän ”Lisälukemista”-jakson, jonka on tarkoitus palvella esittelemistäni aihepiireistä lähemmin kiinnostunutta lukijaa.)

Tuoreempi vertailukohde käsillä olevalle kirjalle on yhdessä Sari Kivistön kanssa julkaisemani *Sivistyksen puolustus. Miksi akateemista elämää tarvitaan?* (2018), jolla on myös elämänfilosofinen aspektinsa sivistysyliopiston ja akateemisen vapauden puolustamisen myötä. Yliopisto- ja tiedepoliittisiin teemoihin en nyt puutu, mutta *Sivistyksen puolustusta* ja tätä teosta yhdistää vakavan elämänasenteen korostus, nykykulttuurimme moniin painotuksiin kriittisesti suhtautuva ”uusvakavuuden” henki: siinä missä *Sivistyksen puolustus* muistuttaa akateemiseen elämäntapaan ja tieteelliseen tutkimukseen liittyvästä perustavasta vakavuudesta ja kriittisyydestä, tämä kirja kantaa huolta etenkin moraalisen vakavuuden hämärtymisestä ajassamme.

Tarkasteluni ”metodina” on *negatiivinen ajattelu*. Asetan sen vastakkain nykyään suosittua – ja mielestäni kovin pinnallisen, jopa vahingollisen – ”positiivisen ajattelun” kanssa. Voisin kutsua valitsemaani menetelmää myös yksinkertaisesti ”vakavaksi ajatteluksi” tai vakavaksi elämänasenteeksi, mutta negatiivisuudesta puhuminen tavoittanee kontrastin, jonka korostaminen on tärkeää. Tämä ei kuitenkaan missään tapauksessa tarkoita, että olisin pessimisti ja negatiivinen ihminen tai että suosittelisin sellaista asennetta kenellekään. Katson ennen kaikkea, että elämän ja yhteiskunnan vakavia teemoja tarkasteltaessa on edettävä negaation tietä, vakavuus edellä. Pyrin siis painottamaan negatiivisten eettisten ja elämänfilosofisten käsitteiden ratkaisevaa arvoa ja

asemaa hyvän elämän ymmärtämisessä: ymmärrämme hyvyttä kunnolla vain tutkimalla pahuutta, vapautta ja vastuuta vain tutkimalla syyllisyyttä, elämää itseään vain tutkimalla kuolemaa ja kuolevaisuutta. Esseeni tarjoavat tästä myös konkreettisempia esimerkkejä. Esimerkiksi taloutta ja työtä käsiteltäessä (ks. LUKU 4) on pohdittava, miksi juuri minulla olisi ”oikeus” omistukseen ja hyvinvointiin. Unettomuus (ks. LUKU 3) taas havahduttaa kysymään, miksi juuri minun pitäisi saada nukkua hyvin – ja tämä havainto, kuten tuonnempana nähdään, on nopeasti yhdistettävissä jatkuvan ”moraalisen hereilläolon” vaatimukseen. Unettomuus auttaa ymmärtämään paitsi unen ja nukkumisen sekä siten terveyden ja hyvinvoinnin merkitystä, myös moraalisen valvomisen ja havaintokyvyn kehittämisen vaatimusta.

Älköön negatiivisuutta korostavaa pyrkimystäni ymmärrettäväksi väärin. Totta kai tieteellisen ja filosofisen ajattelun ja tutkimuksen tulee tarkastella monenmoisia myönteisiä asioita. On esimerkiksi tärkeää, että antropologiassa ja kulttuuritutkimuksessa vertaillaan erilaisia käsityksiä hyvydestä ja hyvästä elämästä. On yhtä lailla tärkeää, että psykologit selvittelevät onnellisuuteen ja sen tavoitteluun kytkeytyviä mielen mekanismeja. Yhteiskuntatieteissä ja politiikan tutkimuksessa on paikallaan pohtia inhimillisen hyvinvoinnin yhteisöllisiä ulottuvuuksia. Kaikki tällainen ”positiivinen tiede” edellyttää nähdäkseni kuitenkin sellaista filosofista taustaa, jossa kiinnitetään vakavaa huomiota mainittujen myönteisyyksien negaatioihin, niihin – todellisiin ja mahdollisiin – puutteisiin, menetyksiin ja tappioihin, jotka tekevät myönteisyyden tavoittelusta meille jatkuvan työlään ponnistuksen.

Suositteleni negatiivinen ajattelu tai elämän vakavasti ottaminen ei ole kulttuuripessimismistä. Siinä ajatusmallissa

haikaillaan menneeseen, kuvitellusti ”parempaan” maailmaan tai aikakauteen. Negatiivisen ajattelun kanssa on yhteensopivaa myöntää, että jossakin (monessakin) mielessä asiat ovat maailmassa paljon paremmin kuin koskaan aiemmin ja että kulttuuripessimismiä voidaan myös käyttää väärin pelottelutarkoituksessa erilaisia poliittisia pyrkimyksiä varten. Olennaista on myöntää, että tarvitaan nimenomaan kriittistä, vakavaa ja (siksi) ”negatiivista” ajattelua kiinnittämään huomiota tendensseihin, jotka saattaisivat suistaa meidät luisuun (takaisin) kohti huonompia aikoja. Niin yksilön elämän rajallisuus kuin koko sivilisaation haavoittuvuuskin esimerkiksi tai erityisesti ilmastonmuutoksen aikakaudella ovat joka tapauksessa kirjaimellisesti kuolemanvakavia asioita. Niitä ei voida vain sivuuttaa toteamalla, että asiat ovat yleisesti ottaen ”hyvin”.

Esitettäköön johdannoksi (aakkosjärjestyksessä) esimerkinomaisesti luettelo paristakymmenestä negatiivisen ajattelun avulla avautuvasta varsin erilaisesta teemasta, joita kaikkia leimaa eräänlainen sisäisyyden ja ulkoisuuden (immanenssin ja transsendenssin) jännite. Näistä osa kuuluu kirjani pääteemoihin, kun taas osaa vain sivutaan lyhyesti.

Ajallisuus ja ajan kuluminen nostavat väistämättä esiin muun muassa ikääntymisen sekä ajan ja ikuisuuden välisen vastakkainasettelun. *Alkoholi ja addiktiot* herättävät kysymään normaaliuden ja epänormaaliuden rajaa. *Kasvatus, lapset ja perhe* nostavat esiin jännitteen hyvään tulevaisuuteen uskomisen ja pahimpaan varautumisen välillä (”aina voi jokin mennä pieleen” – ja vaikkei pahasti menisikään, elämän totutut toimintamallit ja -kuviot voivat aina muuttua, ja myönteisissäkin muutoksissa uusiin tilanteisiin sopeutuminen vaatii vaivannäköä). *Kotiseutu, paikallisuus, helsinkiläisyys ja esikaupunkilaisuus* pitävät yllä jännitettä, joka vallit-

see kaupungissa ja kaupungin ulkopuolella asumisen välillä. *Kuolema ja kuolevaisuus* asettavat elämällemme sen rajat – ja liki pakottavan tarpeen etsiä epätoivoisesti rajanylitysmahdollisuuksia. *Luopuminen, rajallisuuden hyväksyminen*, puolestaan merkitsee rajaa kontrollin ja maailman ”haltuunottamisen” sekä toisaalta tällaisesta kontrollista irrottautumisen välillä.

Maan viljeleminen korostaa kukoistuksen ja kuihtumisen ikuista kiertoa. *Matkat, matkustaminen ja kotiin palaaminen* taas muistuttavat kotona (kotimaassa, kotiseudulla) olemissa ja ihmisen perustavanlaatuisen kodittomuuden välisestä suhteesta. Vastaavasti *muisti, muistot ja muistaminen* eivät voi kadottaa hyvien muistojen ja surun välistä tasapainoilua. *Passiivisuus ja joutilaisuus* tähdentävät aktiivisen toiminnan ja toimettomuuden rajankäyntiä, jolla on olennainen sijansa muun muassa moraalissa. *Pelot, riskit ja turvallisuus* ovat teemoja, joita tarkasteltaessa on jatkuvasti tehtävä kompromisseja luottavaisuuden ja varovaisuuden välillä (”aina voi sattua vahinkoja”, ”aina pitää varautua pahimpaan”, ”minimoi maksimihaitta”).

Poissaolo, ei-olemassaolo ja menetys ovat myönteisiä vastineitaan tärkeämpiä siinä mielessä, että läsnäolon tai olemassaolon merkityksellisyys kiteytyy vain (mahdollisen) poissaolon kautta. *Sairaus ja terveys* ovat läsnä elämässämme jatkuvasti, jäsentäen ja muokaten normaaliuden ja sen menettäminen sekä myös aktiivisuuden ja passiivisuuden välistä rajaa. *Sota* on yleisinhimillinen teema, jonka kautta avautuu muun muassa sankaruuden ja menetyksen sekä surun näköaloja: elämää eletään ja muistetaan ”surun kautta”, ei ilon eikä sankaruuden. *Suku ja sukuun kuuluminen* ovat yksi esimerkki siitä, miten olemme jatkuvasti sekä erilaisten viitekehysten sisällä että niiden ulkopuolella (”sukuaan ei voi

valita”, ”juuret” ovat aina jossakin). *Syällisyys ja kärsimys* nostavat esiin muun muassa pahuuden ymmärtämisen vaikeuden ja tärkeyden sekä moraalien meidän asettamat ehtymättömät vaatimukset.

Talous(kriisi(t)), varallisuus ja omistaminen johdattavat pohtimaan yksilön omaa hyvinvointia ja sen suhdetta köyhien riistämiseen. Yleisemmin *työ, ura ja (esimerkiksi) akateeminen elämä* voivat saada meidät kysymään oikein tai väärin valittua elämää: mistä voin koskaan tietää, olenko tehnyt oikeita ratkaisuja elämässäni? *Vuodenajat ja päivän pituus* viittaavat valon ja pimeyden vuorotteluun: negatiivisen ajattelun hengessä lopulta vain pimeys merkityksellistäää valon. *Unettomuus ja nukkuminen*, erityisesti hyvin ja huonosti nukkumisen välinen ero, tuovat jälleen normaaliuden ja epänormaaliuden eron ja yhteyden sattuvasti esiin. *Uskonto*, joka tässä teoksessa näyttäytyy muun muassa ”Jumalan poissaolon” teemassa, on yhä nyky-yhteiskunnassa ja elämänmuodossamme keskeisellä sijalla, vähintäänkin uskonnollisen uskon luonteen ja merkityksen ymmärtämisen tehtävänä sekä kysymyksenä siitä, mitä merkitsee uskon menettäminen (tai sen fundamentalistinen kieroutuminen).

En kuvittele kertovani totuutta näistä tai muista aiheista, joita aion käsitellä. Tarjoan kuitenkin toivottavasti valaisevia näkökulmia siihen, miten negatiivinen ajattelu auttaa ymmärtämään elämän ja yhteiskunnan ilmiöitä. LUVUISSA 1–3 käsittelen yleisluontoisesti moraalialia ja moraalista näkökulmaa muun muassa syällisyyden ja moraalisen toiminnan eräänlaisen mahdottomuuden teemojen valossa. LUVUT 4–7 tarttuvat valikoituihin erityiskysymyksiin, jotka valaisevat alkulukujen puolustamaa käsitystä moraalista: muun muassa talouteen, addiktioihin ja sotaan. Näissä tarkasteluissa kosketellaan muun muassa normaalin ja epänormaalin välisen

rajanvedon kysymyksiä. LUVUISSA 8–9 pohditaan syvemmin elämän rajallisuutta ja kuolevaisuutta, ja LUVUT 10–13 valaisevat pahuutta ja kärsimyksen ongelmaa etenkin uskonnonfilosofian kannalta, kunnes LUKU 14 epilogina päättää teoksen filosofian luonteen pohdintaan.

Negatiivinen ajattelu tämän kirjan tarkoittamassa mielessä ei ole ”survivalismia”, jossa tärkeintä on varautua kaikkeen ”minimoi maksimihaitta” -strategian hengessä – vaikka pidänkin tuollaista varautumista sinänsä perusteltuna ja nimenomaan negatiivisen ajattelun viisauksia edellyttävänä. Negatiivinen ajattelu ei myöskään ole synkistelyä tai katkeruutta – päinvastoin. Se on yksilöeettinen näkökulma, joka mahdollistaa vakavan eettisen elämänasenteen suuntaamalla huomiomme olennaiseen. Se asettuu jo vuosia suosittua kukoistushehkutusta vastaan. Ja vaikka se korostaa nimenomaan yksilön moraalista näkökulmaa, se mahdollistaa sellaisen moraalisen yhteisön rakentamisen, jossa moraalin vaatimuksiin suhtaudutaan vakavasti – silloinkin, kun yksilöt ovat keskenään radikaalistikin eri mieltä siitä, mitä nuo vaatimukset itse asiassa ovat.

Tämä kirja sai alkusysäyksensä ja osan viimeistelyöstäänkin joululoman aikaan. Siksi mielessäni ovat olleet monet tunnetut joululaulut, vaikkakin aina jaksaisikaan niitä kuunnella. Negatiivinen ajattelija suhtautuu erittäin vakavasti P. J. Hannikaisen säveltämän ja Elsa Kuposen vuonna 1917 sanoittaman ”Tuikkikaa oi joulun tähtöset” -laulun viestiin: kun ensin on hehkutettu joulun tähtien tuikkimista, joululaulujen helkkymistä ”rinnoissa niin riemurikkahissa” ja leikeistään lumoutuneiden ”tähtisilmien loistoa”, viimeisessä säkeistössä muistetaan, että aikuisen elämällä – ja siksi myös aikuiseksi joskus kasvavan, nyt vielä joulusta varauksetta iloitsevan pienen lapsen elämällä – on vakava puolensa:

Positiivinen ajattelu on pinnallista, vahingollista ja tuhoisaa. Kärsimystä ei pidä kieltää, edes vähätellä, ei selittää eikä oikeuttaa. Toisen hätää pitää lievittää. Pahuus, syyllisyys ja epätoivo tuovat esiin kyvyttömyytemme ja rajallisuutemme. Ne herättävät vastuullisuutemme mutta paljastavat elämän vaikeuden. Tämä kirja ei lupaa myönteisyyden hurmaa eikä itseavun näennäisviisauksia. Se ajattelee kanssamme.

Professori Sami Pihlström (s. 1969) on kansainvälisesti tunnetuimpia suomalaisfilosoifeja.

